

BIBLIAI HÉBER JELZŐS SZERKEZETEK FORDÍTÁSA HALICSI KARAIMRA

Olach Zsuzsanna

Bevezetés

Doktori disszertációmban egy halicsi karaim bibliafordítás szövegéből kiválasztott 60 oldalnyi korpusz sajátosságait vizsgálom. A vizsgálat középpontjában a karaim szövegben megtalálható, a héber bibliából másolt héberes elemek állnak. A disszertációban bemutatom, hogy a szó szerinti fordítás, mely a héber eredeti szöveg minél hívebb tükrözésére törekszik, a nyelv mely elemeiben és milyen formában hágja át a karaim nyelv szabályait.

A turkológia már korábban is szentelt figyelmet a karaim bibliafordítások héberből másolt jellegzetességeinek.¹ A szórendi sajátosságokon túl Pritsak a karaimokról írt általános összefoglaló cikkében megemlíti a héber határozott névelő fordítását a karaim szövegekben (1959: 331, 338), Jankowski pedig egy krími karaim bibliafordításból közölt részletek rövid nyelvtani leírásában jegyzi meg, hogy a többes szám használata bizonyos főnevekkel héber eredetű (1997: 11).

A karaim bibliafordítások héberes sajátosságainak feltérképezése a korábbi szakirodalomban azonban nem rendszerszerű. Disszertációmmal ezt a hiányt kívánom pótolni. Jelen cikkben ebből a munkából egy részt mutatok be, nevezetesen a héber jelzői mellékneves szerkezetek fordítási stratégiáit a halicsi karaim bibliafordítás szövegében. A fordításból kitűnik, hogy a halicsi karaim biblia fordítója számára a forrásnyelvi szöveg tiszteletben tartásának elve olyan erős, hogy a forrásnyelv (bibliai héber) normáinak követése számos esetben felülírja a célnyelv (halicsi karaim) normáinak a követését, amint azt a példák ábrázolják majd. A cikkben arra keresem a választ, hogy mely esetben érvényesülnek a bibliai héber szabályai a halicsi karaim normák ellenében. Van-e ezeknek a sajátosságoknak valami oka? Rendszerszerűen alkalmazza-e a héberes sajátosságokat a fordító a fordítási munka során, vagy esetleges azok használata?

A cikk első részében a török nyelvcsaládba tartozó karaim nyelvet, annak beszélőit és azok hitvallását ismertetem röviden. A második részben a halicsi karaim bibliai szövegek egyes nyelvtipológiai jellemzőit tárgyalom. A

¹ A másolás kifejezést a Johanson által kidolgozott „code-copying model” terminusai alapján használom (2002b: 287–295).

különbségek érzékeltetésére egy táblázatban összehasonlítom a török nyelvek, a héber, a halicsi karaim környezetében domináns nyelvként megtalálható szláv nyelvek és a halicsi karaim bibliafordítás nyelvének néhány szórendi sajátosságát. A következő részben a héber jelzős szerkezetek törökös, azaz a török nyelvekre jellemző szerkezetekkel való fordítására mutatok példákat. Végül a jelzős szerkezetek nem törökös, azaz héberből másolt szerkezetekkel való fordításait illusztrálom. A halicsi karaim és a bibliai héber példák összevetésével ábrázolom a héberes tulajdonságokat, melyeket két nagy csoportra osztok: szórendi és egyeztetési sajátosságokra. Az egyeztetési sajátosságok három további alcsoportra oszlanak: számbeli, határozottságbeli és esetragi egyeztetésre. A halicsi karaim biblia jelzős szerkezetekének törökös és héberes jellegzetességeit a fordításméleti terminusok segítségével írom le (Klaudy 1999a; Klaudy 1999b).

1. A karaimok és a karaim nyelv

A karaimok a török nyelvek kipcak ágába tartozó karaim nyelvet beszélő törökök, akik valamikor a XIII–XIV. század folyamán telepedtek le a mai Nyugat-Ukrajna és Litvánia területén (Pritsak 1959: 322–323). Nyelvük a környező, domináns nem török szláv és balti nyelvekkel való hosszú és szoros kapcsolat következtében jelentősen átalakult, és a többi török nyelvtől eltérő jegyeket mutat; lásd például Csató cikkét a trakaji karaim nyelvjárásban található nem törökös szintaktikai jellemzőkről (2001). Ugyanakkor a karaim nyelv bizonyos archaikus vonásokat is megőrzött.

A karaimnak három variánsát szokták megkülönböztetni: a krími karaimot, a litvániai, más néven trakaji karaimot és a nyugat-ukrajnai, más néven halicsi karaimot. Ezen variánsok közül a halicsi és a krími nyelvjárások gyakorlatilag kihaltak, így ma már csak a trakaji karaim élő nyelv. Az anyanyelvi szinten beszélők számát és korát tekintve azonban ez a nyelvjárás is a világ vesélyezettett nyelvei közé sorolható.

A karaimok identitástudatában a török etnikai gyökereken és a török eredetű nyelven kívül a harmadik tényező a vallás. A karaimok a karaitizmus követői. A karaitizmus a VIII. században, a mai Irak területén alakult ki, az Ószövetség ismeretén és olvasásán alapszik, és a poszt-biblikus tanokat – így a Talmudot is – elutasítja. Értelemszerűen az Ószövetség, és azon keresztül a héber nyelv rendkívül fontos szerepet töltött be a karaim közösségek életében. Így annak érdekében, hogy a szent szövegek a közösség minden tagja számára könnyen érthetőek legyenek, korán lefordították a héber Bibliát saját nyelveikre is (Harviainen 2003: 835; Zajączkowski 1964: 793).

A disszertációban vizsgált karaim bibliafordítás valószínűleg egy XIX. század folyamán készült másolat, mely jelenleg az Abrahamovics család birtokában van. Ez a halicsi karaim Biblia tartalmazza a Teremtés könyvének, a Kivonulás könyvének, a Leviták könyvének, a Számok könyvének, a Második törvénykönyvnek fordítását és részleteket a próféták könyveiből. A fordítás összesen 596 oldalt tesz ki, melyből 60 oldalt (minden könyvből 10-10 oldalt) választottam ki a szöveg nyelvtani sajátosságainak tanulmányozásához. A kéziratot – a karaim hagyományoknak megfelelően – héber írással írták, minden oldalon 27 sorral.

2. Nyelvtipológiai sajátosságok

A karaim bibliafordítások mindamellett, hogy az eredeti héber szöveg hű tükrözésére törekszenek, alapvetően törökös nyelvsajátosságokat mutatnak, vagyis alapvetően a célnyelv normáit tükrözik. A török nyelvek jellemzői jelentősen eltérnek a bibliai héberétől, egyértelmű tehát, hogy a bibliai szövegek szó szerinti fordítása nehézségeket okozott a fordítók számára. Az 1. számú táblázatban ábrázolok néhányat a halicsi karaim bibliafordítás, a török nyelvek, a karaim környezetében beszélt nem török nyelvek és a bibliai héber nyelv szórendi sajátosságai közül. Az egyéb nyelvtani különbségeket az egyes példáknál fogom tárgyalni.

A táblázatban szereplő lengyel, ukrán, csuvas és törökországi török adatok a *World Atlas of Language Structures* című könyv interneten is hozzáférhető változatából származnak (Dryer 2008). A könyvben nem szerepelnek a bibliai héber és a halicsi karaim sajátosságok, sem a beszélt karaim jellemzői, ezeket magam állítottam össze.

<i>Szórendi sajátosságok (17)</i>	<i>Lengyel</i>	<i>Ukrán</i>	<i>Beszélt karaim</i>	<i>A halicsi karaim bibliafordítás nyelve</i>	<i>Csuvas</i>	<i>Törökországi török</i>	<i>Bibliai héber</i>
Az alany (S), tárgy (O) és az állítmány (V) sorrendje	SVO	SVO	SVO / VSO	SVO / VSO (nincs domináns szórend)	SOV	SOV	SVO / VSO
Prepozíciók (Prep) vagy posztpozíciók (Postp) használata	Prep	Prep	Postp	Postp (Prep)	Postp	Postp	Prep
Birtokos (Gen) és birtokszó (N) sorrendje	N-Gen	N-Gen (WALS nem említi)	Gen-N N-Gen	Gen-N, N-Gen	Gen-N	Gen-N	N-Gen
Melléknév (Adj) és főnév (N) sorrendje	Adj-N	Adj-N	Adj-N	Adj-N, N-Adj	Adj-N	Adj-N	N-Adj
Mutató névmás (Dem) és főnév (N) sorrendje	Dem-N	Dem-N	Dem-N	Dem-N, N-Dem	Dem-N	Dem-N	N-Dem

Amint a táblázatban látható, a török nyelvek (a példaként hozott nyelvek közül a csuvas és a törökországi török) tipikusan SOV szórendűek. Ezzel szemben a bibliai héberben a mondat SVO, vagy bizonyos esetekben VSO szórendű. A török nyelvek posztpozíciókat használnak, a héber azonban prepozíciókat. A birtokos a török nyelvekben a birtokszó előtt áll, míg a héberben pont fordítva, követi azt. A török nyelvekben a melléknév megelőzi a főnevet, akárcsak a mutató névmás. Ezzel ellentétben a héberben mind a melléknév, mind a mutató névmás követi a főnevet.

Következésképpen a halicsi karaim fordító például a szórend tekintetében jelentős nyelvtani különbségeket volt kénytelen áthidalni. A fordítás ugyan a célnyelv szabályainak megőrzésére törekszik, azaz a karaim jellegzetességeket

nagy részét megőrzi, ugyanakkor a héber szöveg minél hívebb átültetése érdekében az eredeti héber szövegnek a karaimtól eltérő nyelvtani jellemzőit is tükrözi. A fordítások sajátosságait a jelzős szerkezetek példáján ábrázolom.

3. Jelzős szerkezetek törökös fordítása

A török nyelvekben a jelzők mindig megelőzik a főnevet és jelöletlenek (Johanson 2002a: 25–27). A beszélt karaimban ez szintén így van (Csató 1994: 55, 60). A héber nyelvben viszont a melléknév követi a főnevet, és ugyanúgy jelölve van nemre, számra, határozottságra nézve, mint a főnév (Waltke–O’Connor 1990: 258–260). Mivel a melléknév főnév utáni pozíciója a halicsi karaim számára nem grammatikus, a fordító grammatikai áthelyezést, azaz szórendváltást hajt végre a nyelvhelyesség érdekében, lásd (1) és (2).²

Az (1) példa eredeti héber szövegében, az ‘új egeket’ kifejezésben a melléknév a főnév után áll, és megegyezik azzal nemben, illetve számban. Ebben az esetben mind a főnév, mind a főnevet követő melléknév hímnemű és többes számú alak. Ezzel szemben a halicsi karaim fordítás eltér a hébertől, és megőrzi a török nyelvekre jellemző melléknév + főnév szórendet. Másrészt a melléknév, ahogy az a török nyelvekben általános, jelöletlen marad nemre és számra való tekintettel. Vagyis a halicsi karaimban „mínusz” kategóriák vannak a bibliai héberhez képest, és a fordításban generalizálódás figyelhető meg.

(1)

a. Bibliai héber

<i>kî-hinnî</i>	<i>bôrē³</i>	<i>šāmayim</i>	<i>ḥăḏāšîm</i>
mert-íme	teremt-V:Q,PTCP.MASC.SG.ABS	ég-N:MASC.PL.ABS	új-ADJ:MASC.PL.ABS
‘Mert ímé, új egeket ... teremtek’			

Iz. 65:17

² A példákban a héber eredeti szöveget a *BibleWorks 8* nevű program latin betűs átírásában adom meg. A héber példákban a magyar fordítást a Károli Gáspár-féle fordításban idézem ugyancsak a *BibleWorks 8* CD-ROM-ról, melyhez az idézett passzusra a hagyományos hivatkozási forma szerint (könyv, fejezet száma, passzus száma) utalok, például az egyes példában Iz. 65: 17. A halicsi karaim példa szó szerinti magyar fordítását magam készítettem. A fordítás alatti sorban megadom a példa fellelhetőségét az eredeti karaim kéziratban, így az eltér a héber példa hivatkozási formájától (például az egyes példában Iz. 474/3). A karaim példa esetében a könyv nevét az oldalszám, és egy perjel után a sor száma követi. A héber és a karaim példákban megadott interlineáris morfológiai elemzéseken használt rövidítések listája a cikk végén található.

b. Halicsi karaim

<i>da</i>	<i>kiyasa</i>	<i>yarat-i-men</i>	<i>yangi</i>	<i>kek-ler</i>
és	hasonlóképp	teremt-NPST.1SG	új	ég-PL
‘és hasonlóképp új egeket fogok teremteni’				

Iz. 474/3

A (2) példában a „minden szárnyas madarat” kifejezés esetében a héber bibliában egy főnév (*kānāp* ‘szárny’) tölti be a jelző szerepét. Általában a jelzői használat az egyeztetéssel és a pozicionálással egyértelműen kiderül, hiszen a melléknév követi a főnevet, és megegyezik azzal nemben, számban és személyben (Waltke–O’Connor 1990: 258–263). Igaz, az alábbi példában a ‘szárny’ szó esetében nőnemű főnevet találunk, tekintve, hogy a bibliai héber testrésznevek általában nőneműek (Waltke–O’Connor 1990: 103).

(2)

a. Bibliai héber

<i>wayyibrāʾ</i>	<i>ʾēlōhīm</i>	[...]	<i>wəʾēt kol-ʿōp</i>	<i>kānāp</i>
és teremt-v:	Isten	[...]	és-OBJ minden madár-N:	szárny-N:
Q.W.CONS.IPRF.			MASC.SG.CONST-	FEM.SG.ABS
MASC.3SG			N:MASC.SG.ABS	
‘és teremté Isten [...] és minden szárnyas madarat’				

Ter. 1:21

b. Halicsi karaim

<i>yarat-ti</i>	<i>tenri</i>	[...]	<i>osol bar kanatli kus-nu</i>
teremt-DI.PST.3SG	Isten	[...]	az mind szárnyas madár-ACC
‘Isten megteremtett [...] minden szárnyas madarat’			

Ter. 2/25

A jelzőként funkcionáló héber főnevet a halicsi karaim fordító egy melléknévképzővel ellátott főnévvel fordítja (*kanat* ‘szárny’ + *li* > *kanatli* ‘szárnyas’). Ezen kívül ismét grammatikai áthelyezést alkalmazott a fordító, tehát a héber szórendtől eltérve törökös szórendet találunk a ‘szárnyas madár’ kifejezés fordításában.

Általánosságban elmondható, hogy a jelzős szerkezetek fordításakor a célnyelvi normák követésének elve dominál. Ezen elvnek megfelelően a fordító a két nyelv közötti szórendi, nyelvtani és egyéb különbségeket a halicsi karaim normái szerinti generalizálással, vagyis a nyelvtani nemek elhagyásával és grammatikai áthelyezéssel, tehát a héberben jobbra álló jelzőknek a fordításban történő balra helyezésével hidalta át.

4. Jelzős szerkezetek nem törökös fordítási megoldásai

A korpuszban található jelzős szerkezetek általános fordítási elvén, a célnyelvi normák tiszteletben tartásának elvén túl azonban néhol megjelennek a halicsi karaim szövegben olyan bibliai héber sajátosságok, melyek a halicsi karaimtól teljesen idegenek. Szelektív másolás figyelhető meg némely jelzős szerkezet szórendjében, számbeli, esetragi és határozottságot érintő egyeztetésében. Az alábbi fejezetben ezeket a sajátosságokat tárgyalom alfejezetekre bontva.

4.1. Másolt szintaktikai tulajdonságok: a héberes szórend

Az (1) és a (2) példák illusztrálták, hogy a fordító általában grammatikai áthelyezéssel, a török nyelvek szórendjének megfelelően fordítja le a bibliai héber jelzős szerkezeteket a korpuszban. Ez azonban nem minden esetben van így, ugyanis néhány alkalommal héberes – vagyis főnév + melléknév – szórendet találunk. Az alábbi példában a melléknév (*ullu* ‘nagy’) a főnév (*yarik* ‘fény’) után áll, holott a fordító által alkalmazott általános fordítási elvnek megfelelően melléknév + főnév szórendet várnánk (**osol ol ullu yarikni* ‘azt a nagy fényt’).³

(3)

a. Bibliai héber

<i>wayyá’ás</i>	<i>’ēlōhîm</i>	[...]	<i>’eṭ-ḥammā’ōr</i>	<i>ḥaggādōl</i>
és teremt-V:W.	Isten	[...]	OBJ-világító égitest.	nagy-ADJ:
CONS.IPRF.MASC.3SG			DEF.N:MASC.SG.ABS	MASC.SG.ABS

‘Teremté tehát Isten [...] a nagyobbik világító testet’

Ter. 1: 16⁴

³ A (3) példa melléknéves szerkezete trakaji karaim fordításban szintén megőrzi a héberes szórendet. Ezen felül a melléknév még felveszi a középfok jelét is és tárgyesetben áll (*ol jaryx-ny ol unḥu-raḥ-ny* [az fény-ACC az nagy-CMPR.ACC] ‘a nagyobbik fényt’) (Kowalski 1929: 46). A krími karaim fordítás ezzel szemben törökös szórendet mutat, vagyis a melléknév megelőzi a főnevet és jelöletlen (*šol ulu yariq-ni* [az nagy fény-ACC] ‘a nagy fényt’) (Jankowski 1997: 31). A melléknév fokozására, melyet a bibliai héber morfológiailag nem jelöl, és ezért a hármas példa halicsi karaim fordításában sem jelentkezik, ebben a cikkben nem térek ki, disszertációmban azonban tárgyalom a kérdést.

⁴ A Ter. 1: 16 passzusnak csak egy részét idézem a hármas példában, egy másik részét pedig a hatos példában említtem. A passzus eleje, mely a példákban felhasználásra került, így hangzik: Ter. 2/13 *da yarat-ti tenri osol eki ol yarikli-lar-ni ol ullu-lar-ni osol ol yarik-ni ol ullu erklenmeg-i-ne ol kin-nin* [és teremt-DI.PST.3SG Isten amaz kettő az fényesség-PL.ACC az nagy-PL.ACC amaz az fény-ACC az nagy uralkodás-POSS.3SG-DAT az nap-GEN] ‘és teremtette Isten a két nagy fényességet: a nagy fényt a nappal uralmára’.

b. Halicsi karaim

da yarat-ti *Tenri* [...] *osol ol yarik-ni ol ullu*
 és teremt-DI.PST.3SG Isten [...] az az fény-ACC az nagy
 ‘és megteremtette Isten [...] a nagy fényt’

Ter. 2/13

4.2. Másolt egyeztetési sajátosságok

4.2.1. Számbeli egyeztetés

A szórenden túl a főnév és a melléknév egyeztetésének kérdésében is különbség figyelhető meg a karaim és a héber közt. Míg a karaimra a jelöletlen melléknév a jellemző, a héber melléknévek megegyeznek nemben, számban és határozottságban a főnévvel (Waltke–O’Connor 1990: 258–260). Habár a karaim fordító is jelöletlen melléknéveket használ a török szórendet követő jelzős szerkezetekben, abban az esetben, amikor fordított, azaz héberes szórendet használ, a melléknévet a főnévvel többes számban egyezteti.

A szórendi és egyeztetési másolást illusztrálja a (4) példa. A héber eredeti szövegben a többes számban álló főnevet (*ʔānāšīm* [férfi-N:MASC.PL.ABS] ‘férfiak’) több melléknév is követi, melyek mind többes számban állnak (*ḥākāmīm* [bölcs-ADJ:MASC.PL.ABS] ‘bölcsek’, *ūnəbōnīm* [és éles elméjű-CONJ.V:NIPH.PTCP.MASC.PL.ABS] ‘éles elméjűek’, *wīdūʕīm* [és tapasztalt-CONJ.V:Q.PASS.PTCP.MASC.PL.ABS] ‘tapasztaltak’). A karaim fordításban a héber szerkezet pontos másolatát látjuk, vagyis a többes szám jelével (-*lar*) ellátott főnevet (*eren-ler* [férfi-PL] ‘férfiak’) a többes számú melléknévek (*uslu-lar* [bölcs-PL] ‘okosak’, *akilli-lar* [intelligens-PL] ‘bölcsek’, *bilingen-ler* [tapasztalt-PL] ‘tapasztaltak’) követik.⁵ A halicsi karaim fordítás tehát szórend és számbeli egyeztetés tekintetében másolja a héber eredetit, vagyis a forrásnyelv normáinak követése érvényesül ebben az esetben.

⁵ Vessük össze a (4) példát a következővel: MTörv. 418/10 *da al-di-m osol agarak-lar-i-n sebet-ler-iniz-nin eren-ler uslu-lar da bilingen-ler* [és venni-DI.PST-1SG az vezető-PL-POSS.3SG-ACC törzs-PL-POSS.2PL-GEN férfi-PL bölcs-PL és tapasztalt-PL] ‘és vettem a törzseiteknek vezetőit, a bölcs és tudós férfiakat’. A halicsi karaim fordítás ebben az esetben is pontosan követi a héber eredeti szöveget: MTörv 1: 15 *wāʕeqqaḥ ʔej-rāʔšē sibīʔékem ʔānāšīm ḥākāmīm wīdūʕīm* [és vesz.V:Q.W.CON.S.IPRF.1SG OBJ.FŐ.N:MASC.PL.CONST törzs.N:MASC.PL.SUFF.2PL férfi.N:MASC.PL.ABS bölcs.ADJ:MASC.PL.ABS tudós.Q.PASS.PTCP.MASC.PL.ABS] ‘vevém azért a ti törzseiteknek főbjeit, a bölcs és ismeretes férfiakat’. Az ilyen szerkezetek sajátosságait a disszertációmban részletesen tárgyalom.

(4)

a. Bibliai héber

<i>ḥābū</i>	<i>lākem</i>	<i>ʔānāšim</i>	<i>ḥākāmim</i>
ad.V:IMP.MASC.PL	ti.PREP.SUFF: MASC.2PL	férfi.N:MASC.PL.ABS	bölcs.ADJ: MASC.PL.ABS
‘válasszatok magatoknak bölcs,’			

MTörv. 1:13

<i>ūnəḥōnīm</i>	<i>wīdūʿim</i>
és éles elméjű.V:NIPH.PTCP.MASC.PL.ABS	és tapasztalt.V:Q.PASS.PTCP.MASC.PL.ABS
‘értelmes és a ti törzseitekben ismeretes férfiakat’	

MTörv. 1:13

b. Halicsi karaim

<i>ber-iniz</i>	<i>ez-iniz-ge</i>	<i>eren-ler</i>	<i>uslu-lar</i>	<i>da</i>	<i>akilli-lar</i>	<i>da</i>	<i>bilingen-ler</i>
ad-IMP.2PL	maga-POSS.2PL-DAT	férfi-PL	bölcs-PL	és	intelli-gens-PL	és	tapasztalt-PL
‘adatok magatoknak (vegyetek magatok mellé) bölcs, intelligens és tapasztalt férfiakat!’							

MTörv. 418/7

4.2.2. A határozottság egyeztetése

A héberben a főnév és a melléknév egyeztetése a határozottságra is kiterjed. A héber határozott névelő *ha-* tehát melléknéves szerkezetek esetén mind a főnévhez, mind pedig a melléknévhez csatolva van (Waltke és O’Connor 1990: 258). Ezt ábrázolja az (5) példa, amelyben ‘a rossz generáció’ kifejezés mindegyik eleme tartalmazza a határozott névelőt, a *ha-*-t (*haddôr* [generáció.DEF.N:MASC.SG.ABS] *hārāʿ* [rossz.DEF.ADJ:MASC.SG] ‘a generáció a rossz’).

A héber határozott névelő fordítási megfelelője a karaim bibliafordításokban mindig a mutató névmás *ol* ‘az’, ahogy azt már számos turkológus megjegyezte (például Pritsak 1959: 331). A vizsgált halicsi karaim fordításban is így van ez, vagyis ha a jelzős szerkezetet héberes szórenddel fordítja a fordító, akkor a határozott névelőt mind a főnév, mind a melléknév elé kiteszi. Következésképpen az ‘a rossz generáció’ kifejezés ‘a generáció a rossz’ formában jelenik meg a karaimban (*ol dor ol yaman* [az generáció az rossz] ‘a rossz generáció’).

(5)

a. Bibliai héber

<i>ʔim-yirʔe^h</i>	<i>ʔiš</i>	<i>bāʔanāšim</i>	<i>hāʔēlle^h</i>
ha-lát.V:Q.IPRF.MASC.3SG	személy	férfi.PREP- DEF.N:MASC.PL.ABS.	ez.DEF.ADJ: PL.

<i>haddôr</i>	<i>ḥārāʕ</i>	<i>hazze^h</i>	<i>ʔēt hāʔāreš</i>	<i>haṭṭôbā^h</i>
generáció.DEF. N:MASC.SG.ABS	ROSSZ.DEF. ADJ:MASC.SG	ez.DEF.AD J:MASC.SG	OBJ.föld.DEF. N:FEM.SG.ABS	jó.DEF.ADJ :FEM.SG

‘E gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet!’

MTörv. 1:35

b. Halicsi karaim

<i>eger</i>	<i>ker-se</i>	<i>kisi</i>	<i>eren-ler-de</i>	<i>ol</i>	<i>uspu-lar-da</i>	<i>ol</i>
ha	lát-COND	személy	férfi-PL-LOC	az	ez-PL-LOC	az

<i>dor</i>	<i>ol</i>	<i>yaman</i>	<i>ol</i>	<i>uspu</i>	<i>osol</i>	<i>ol</i>	<i>yer-ni</i>	<i>ol</i>	<i>yaxsi</i>
generáció	az	rossz	az	ez	az	az	föld-ACC	az	jó

‘E gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet!’

MTörv. 419/25

Mivel a török nyelvekben nincs határozott névelő, az *ol* ‘az’ mutató névmás használata határozott névelői funkcióban egy héberből másolt sajátosság. Jelzős szerkezetekben való alkalmazása azonban feltételhez kötött, ugyanis kizárólag a héberes szórendet követő példákra jellemző, hogy az *ol* mutató névmás mind a főnév, mind pedig a melléknév előtt szerepel. Nem található tehát olyan törökös szórendű jelzős szerkezet, amelyben a határozottságot mind a főnévnel, mind a melléknévvel jelölik, így például **ol yaman ol dor* [az rossz az generáció] ‘a rossz generáció’ típusú szerkezet nincs a korpuszban.

Ugyanez a példamondat illusztrálja azt is, hogy a héber határozott névelőt nem minden esetben fordítja le a fordító. A *bāʔanāšim* [férfi-PREP.DEF.N:MASC.PL.ABS] ‘a férfiakban’ jelentésű szóban a héber határozott névelő *ha-* elé járul még a *bə-* prepozíció is, mely általában helyet határoz meg (Waltke és O’Connor 1990: 196). A prepozíció és a határozott névelő kombinációja (jelen esetben *ha-* + *bə-* > *bā-*) azonban a karaim fordításban nem *ol* + főnév + LOC formában jelenik meg. Mint látható, a fordítás *eren-ler-de* [férfi-PL.LOC]

‘férfiakban’ alakot mutat, vagyis hiányzik a kifejezésből az *ol* ‘az’ mutató névmás.⁶ Ez a jelenség az egész korpuszra jellemző.

Mindezek mellett az (5) példa egy másik jelentős nyelvtani különbség fordítási módszerére is adatot szolgáltat. Ahogy azt az egyes számú táblázatban láttuk, a héberben a mutató névmás a főnév mögött áll. A héber mutató névmás használható jelzői melléknévként is, ilyen esetben nemcsak, hogy a fej után áll, de határozottságra is jelölve van (Waltke és O’Connor 1990: 309). A török nyelvekben a mutató névmás mindig megelőzi a főnevet vagy a jelzős szerkezetet, lásd például a török fordítását ugyanezen passzusnak (Deut. 1:35 *bu kötü kuşak-tan* [ez rossz generáció-ABL] ‘ebből a rossz generációból’). Vannak azonban a halicsi karaim bibliafordításban példák arra is, hogy a szöveg híuen követi a héber eredetit, a mutató névmások ily módon a jelzős szerkezetek mögé kerülnek. Maradva az (5) példánál, a héber eredeti kifejezés ‘ez a rossz generáció’, melyben a határozott névelővel ellátott főnevet (*haddôr* [generáció-DEF.N:MASC.SG.ABS] ‘a generáció’) követi a határozott névelővel ellátott melléknév (*hārā*^c [ROSSZ-DEF.ADJ:MASC.SG] ‘a rossz’). Ezt azonban még követi a határozott névelős mutató névmás is (*hazze^h* [EZ-DEF.ADJ:MASC.SG] ‘az ez’). A karaim fordításban pontosan ugyanezt a szórendet látjuk, sőt, a határozott névelői funkcióban álló mutató névmást, az *ol*-t is mindegyik elemhez hozzárakja a fordító (*ol dor ol yaman ol uspu* ‘ez a rossz generáció’).

4.2.3. Esetragi egyeztetés

Az (5) példa a szórendi másoláson, a határozottság tekintetében történő egyeztetésen túl egyúttal azt is illusztrálja, hogy a jelzős szerkezetben, mely egyben a mondat tárgya is, a főnév jelölt a tárgyesetre, de a melléknév általában nem. Így tehát ‘a jó földet’ kifejezés esetében csak a főnév *yer* ‘föld’ veszi fel a tárgyragot, a melléknév *yaxsi* ‘jó’ jelöletlen marad. Ugyanakkor ettől eltérő esetek is előfordulnak a korpuszban.

Bizonyos esetekben a melléknév nemcsak, hogy követi a főnevet és határozottságban valamint számban megegyezik azzal, de ugyanúgy felveszi a tárgyeset ragját, mint ahogy a főnév teszi, lásd (6). Tehát ‘a két nagy fényességet’ kifejezésben a határozott névelős, többes szám jelével és tárgyraggal ellátott főnevet (*ol yariklik-lar-ni* [az fényesség-PL-ACC] ‘a fényességeket’)

⁶ Érdekes és a töröktől idegen a lokatívusz használata a kifejezésben, ami ebben az esetben a héber *bə*- névelő pontos fordítása.

követi a határozott névelős, többes szám jelével és tárgyraggal ellátott melléknév (*ol ullu-lar-ni* [az nagy-PL-ACC] ‘a nagyokat’).⁷

(6)

a. Bibliai héber

<i>wayyá‘aš</i>	<i>ʔēlōhīm</i>	<i>ʔet-šənē</i>	<i>hamməʔōrōt</i>	<i>haggəḏōlim</i>
és teremt.V:W.	Isten	OBJ-kettő.CARD:	égitest.DEF.N:M	nagy.DEF.ADJ:
CONS.IPRF.MASC3SG		DUAL.CONST	ASC.PL.ABS	MASC.PL.ABS

‘Teremté tehát Isten a két nagy világító testet:’

Ter. 1:16

b. Halicsi karaim

<i>da yarət-ti</i>	<i>tenri</i>	<i>osol eki</i>	<i>ol yariklik-lar-ni</i>	<i>ol ullu-lar-ni</i>
és teremt-	Isten az	kettő az	fényesség-PL-	az nagy-PL-
DI.PST.3SG			ACC	ACC

‘és megteremtette Isten a két nagy fényességet [fényes égítestet]’

Ter. 2/14

Ha összehasonlítjuk az (5) és a (6) példa eredeti héber szövegének jelzős szerkezeteit, azt látjuk, hogy a direkt tárgyat jelölő *et-* mindkét esetben az egész jelzős szerkezet elé van csatolva. Ezzel szemben a karaim fordításban a tárgyeset ragja vagy csak a főnéven (5), vagy pedig a főnéven és a melléknéven is megjelenik (6).⁸

A tárgyeset egyeztetése kapcsán megjegyezhetjük még, hogy az *et-* partikula a héberben kizárólag határozott direkt tárgyakkhoz járul, a határozatlan direkt tárgyhoz nem csatolják hozzá a partikulát (Waltke–O’Connor 1990: 180). Ebben a tekintetben a karaim hasonlóan jár el a héberhez, vagyis a nem

⁷ A Kowalski által közölt trakaji karaim bibliafordítás a halicsi karaim fordítással teljesen megegyezik e példa esetében (Ter. 1: 16 *da ȳarat-ty t’eñri eki ol ȳarȳ-lar-ny ol unȳu-lar-ny* [és teremt-DI.PST.3SG Isten kettő az fény-PL-ACC az nagy-PL-ACC] ‘és megteremtette Isten a két nagy fényt’), míg a Jankowski által publikált krími karaim fordításban, eltérve a másik két karaim nyelvjárástól, a melléknév megelőzi a főnevet és jelöletlen (*da yarət-ti tenri šol eki ol ulu yarȳ-lar-ni* [és teremt-DI.PST.3SG Isten amaz kettő az nagy fény-PL-ACC] ‘és megteremtette Isten a két nagy fényt’) (Kowalski 1929: 46, Jankowski 1997: 31).

⁸ Az (5) példa török fordításában láthatjuk, hogy a melléknéves szerkezetben (*o verimli ülke-yi* [az termékeny ország-ACC] ‘azt a termékeny országot’) a melléknév megelőzi a főnevet, és csak a főnév áll tárgyesetben (Deut. 1: 35 *o verimli ülke-yi, bu kötü kuşak-tan* [...] *hiç kimse gör-me-yecek* [az termékeny ország-ACC ez rossz generáció-ABL [...] senki lát-NEG-FUT.3SG] ‘azt a termékeny országot ebből a rossz generációból senki sem fogja látni’). A (6) példa török fordításában ugyanezt tapasztaljuk a melléknéves szerkezet használatában (Gen. 1: 16 *Tanrı* [...] *iki büyük ışığı-ı* [...] *yarət-ti* [Isten [...] kettő nagy fény-ACC [...] teremt-DI.PAST3SG] ‘Isten megteremtette a két fényt’).

specifikus tárgy jelöletlen (Csató 1994: 56). Vessük össze e tekintetben az (5) és (6) példákat a határozatlan direkt tárgyat tartalmazó (4) példával.

Ahogy azt a fenti példák illusztrálták, a határozott direkt tárgyat jelölő *et*-fordítása a melléknemes szerkezetek esetén problémákat okoz a fordító számára. Főnevek esetében általánosságban elmondható, hogy a közvetlen tárgyat jelölő *et*- a korpuszban minden esetben automatikusan az *osol* ‘az’ mutató névmás + tárgyessel kerül fordításra. Amikor azonban jelzős szerkezetéről van szó, akkor az automatizmus megszűnik, és a fordító egyes esetekben a tárgyratagot csak a főnévhez illeszti hozzá, más esetekben viszont a melléknév is tárgyratagot kap a halicsi karaim szövegben.

5. Összefoglalás

A bemutatott példákon keresztül képet kaphattunk arról, hogy milyen nehézségekkel küzd a fordító, ha anyanyelvétől teljesen eltérő szerkezetű nyelvről kell – a szöveg minél hívebb tükrözése mellett – fordítást készítenie. A halicsi karaim bibliafordítás esetében megállapíthatjuk, hogy a fordító többnyire a célnyelv, azaz a halicsi karaim szabályait követve végzi a fordítást. Ilyenkor a fordító végrehajtja a grammatikai áthelyezés műveletét, illetve generalizálódás figyelhető meg a szövegben. Másrészt néhány esetben a forrásnyelv, azaz a bibliai héber nyelvtani elemei bukkannak fel a halicsi karaim szövegben még akkor is, ha azok a halicsi karaimtól teljességgel idegenek. Ezekben az esetekben tehát a forrásnyelvi normák követésének elve érvényesül a célnyelvi normákkal szemben. Ez a kettősség végigkíséri az egész szöveget, és nem csak a melléknemes szerkezetek, de más nyelvtani formák esetén is megtalálhatjuk mind a törökös, mind a héberes alakokat.

Ami a jelzős szerkezeteket illeti, elmondható, hogy a különböző másolt héber sajátosságok nem egyforma mértékben érvényesülnek halicsi karaimra történő fordításuk során, illetve bizonyos tulajdonságok másolása feltételhez kötött. Alapvetően meghatározó, hogy a fordítás követi-e a héber szórendet, vagy sem. Amennyiben grammatikai áthelyezés történik, vagyis törökös szórendet használ a fordító, az említett másolt héber jellemzők egyike sem jelenik meg a jelzős szerkezeten (tehát nincs egyeztetés a melléknév és a főnév közt semmilyen tekintetben sem). Ellenben ha a fordító a héber szórendet követi, akkor a másolt héber tulajdonságok megjelenhetnek a karaim jelzős szerkezetben. Amint a példák illusztrálták, héberes szórend esetében a karaim melléknév és a karaim főnév minden esetben egyeztetve van számban és határozottságban. A tárgyeset tekintetében az egyeztetés azonban esetleges.

A korpuszban található kevés számú példa nem teszi lehetővé, hogy feltárjuk az okokat, ami bizonyos héberes formák halicsi karaimba történő másolásához vezet. A teljes kézirat, vagyis mind az 596 oldal vizsgálata további példákkal szolgálhatja a kutatást, ezáltal átláthatóbbá téve a fordítási stratégiákat és azok okait.

Rövidítésjegyzék

A karaim példák glosszáiban:

ABL	ablatívusz
ACC	akkuzatívusz
CMPR	középfok jele
COND	feltételes mód
DAT	datívusz
DI.PST	-DI szuffixummal jelölt múlt idő
FUT	jövő idő
GEN	genitívusz
IMP.2PL	többes szám második személyű felszólító alak
LOC	lokativusz
NEG	tagadás
PL	többes szám
POSS.2PL	többes szám második személyű birtokos
POSS.3SG	egyes szám harmadik személyű birtokos
R-NPST	-R szuffixummal jelölt nem-múlt idő
1SG	egyes szám első személyű személyrag
3SG	egyes szám harmadik személyű személyrag

A héber példák glosszáiban:

ABS	abszolút forma
ADJ	melléknév
CONJ	kötőszó
CONST	konztruktusz, mely birtokos viszonyt jelöl
DEF	határozott névelő
DUAL	duális
FEM	nőnem
IMP	felszólító mód
IPRF	imperpektum
MASC	hímnem

N	főnév
NIPH	<i>nifal</i> -igealak
OBJ	direkt tárgyat jelölő <i>et</i> - partikula
PASS	passzív
PTCP	melléknévi igenév
PL	többes szám
PREP	prepozíció
Q	<i>qal</i> -igealak
SG	egyes szám
SUFF.2PL	többes szám második személyű személyes névmás
V	ige
W.CON.S.IPRF.	fordító vávos imperfektum
1SG	egyes szám első személy
3SG	egyes szám harmadik személy

Felhasznált irodalom

- Bible Works 8. Software for Biblical Exegesis & Research.* 2008. Norfolk, Virginia.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás.* 1982. Budapest, Szent István Társulat.
- Csató, Éva Á. 1994. On word order differences between Turkish and Karaim. *Dilbilim Araştırmaları:* 54–61.
- Csató, Éva Á. 2001. Syntactic code-copying in Karaim. In Dahl, Östen – Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.) *The Circum-Baltic languages: Their typology and contacts.* Amsterdam, John Benjamins, 265–77.
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Subject, Object and Verb. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/81>] (2011. február 14.)
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Adposition and Noun Phrase. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/85>] (2011. február 14.)
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Genitive and Noun. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/86>] (2011. február 14.)
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Adjective and Noun. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/87>] (2011. február 14.)

- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Demonstrative and Noun. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online*. Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/88>] (2011. február 14.)
- Harviainen, Tapani 2003. The Karaites in contemporary Lithuania and the former USSR. In Polliack, Meira (ed.) *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources*. Leiden, Brill, 827–49.
- Jankowski, Henryk 1997. A Bible translation into the Northern Crimean dialect of Karaim. *Studia Orientalia* 28: 1–84.
- Johanson, Lars 2002a. *Structural factors in Turkic language contacts*. London, Curzon.
- Johanson, Lars 2002b. Contact induced change in a code-copying framework. In Jones, Mari C – Esch, Edith (eds.) *Language change. The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*. (Contributions to the sociology of language 86) Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 285–313.
- Klaudy, Kinga 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica.
- Klaudy, Kinga 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol / német / orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest, Scholastica.
- Kowalski, Tadeusz 1929. *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków, Polska Akademia Umiejętności.
- Pritsak, Omeljan 1959. Das Karaimische. In Deny, Jean – Grønbech, Kaare – Scheel, Helmuth – Togan, Zeki Velidi (eds.) *Philologiae turcicae fundamenta* 1. Wiesbaden, Steiner, 318–40.
- Waltke, Bruce K. – O’Connor, Michael 1990. *An introduction to biblical Hebrew syntax*. Winona Lake, Eisenbrauns.
- Zajączkowski, Ananiasz 1964. Die karaimische Literatur. In Bazin, Louis – Bombaci, Alexii – Deny, Jean – Gökbilgin, Tayyib – İz, Fahir – Scheel, Helmuth (eds.) *Philologiae turcicae fundamenta* 2. Wiesbaden, Steiner, 793–801.